ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію Сергєєвої Ірини Леонідівни «Професор Б. К. Єнкен (1873-1943) – вчений, педагог, організатор вітчизняної агрономії та сільськогосподарської дослідної справи першої половини XX століття», представлену на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки

Актуальність теми дисертаційного дослідження та її зв'язок із науковими програмами.

Лише завдяки глибоким знанням минулого нація може усвідомити своє місце у світовому просторі та часі й визначити поступ у майбутнє. Нині, у процесі демократичного державотворення і розвитку суспільно-політичного життя, дослідники звертаються до практичних надбань теоретико-методологічних здобутків різних галузей.

Одним з актуальних питань освоєння творчої спадщини України є вивчення історії розвитку аграрної науки та сільського господарства. У цьому аспекті особливого значення набуває дослідження наукової, педагогічної та організаційної діяльності ученого в галузі агрономії, державного та громадського діяча, педагога, професора – Бориса Карловича Єнкена.

Б. К. Єнкен зробив суттєвий внесок у цілу низку різнорідних наукових напрямів: рослинництво, селекцію та насінництво, комплекс дисциплін з якості зерна, вчення про генетичні ресурси рослин, тваринництво, маркетинг, організацію сільськогосподарського виробництва, його технічне забезпечення, історію аграрної науки і виробництва, бібліографію тощо.

До історії вітчизняної сільськогосподарської науки Б.К. Єнкен увійшов як автор чисельних наукових і науково-популярних праць, які визначаються практичною значущістю і свідчать про широкий світогляд їх автора.

Дисертаційне дослідження І.Л.Сергєєвої виконувалося відповідно до загального напряму наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН: «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, бібліографічні аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0116U002102), «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U002103).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їх достовірність.

Дисертаційне дослідження І.Л.Сергєєвої «Професор Б. К. Єнкен (1873-1943) – вчений, педагог, організатор вітчизняної агрономії та сільськогосподарської дослідної справи першої половини XX століття» є самостійним науковим дослідженням, у якому розкривається цілісна картина

науково-організаційної, педагогічної, виробничо-практичної діяльності Б.К.Єнкена.

Зміст дисертації є лаконічним та логічно побудованим за своєю структурою. Наукові положення, теоретичні та практичні висновки, викладені в дисертації, є достовірними та належним чином обґрунтованими, що у свою чергу підтверджується опрацюванням значної кількості матеріалів 9 фондів чотирьох архівних установ: Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України у м. Києві (№ 27, 166, 1230); Державного архіву Харківської області у м. Харкові (№ 3, 237, 304, р-6069); Російського державного історичного архіву (м. Санкт-Петербург, Росія, №1343); Державного архіву Вінницької області, м. Вінниця (№ 5).

Наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладу в опублікованих працях.

Дисертаційна робота І.Л.Сергєєвої характеризується науковою новизною та практичною спрямованістю. Зокрема, на увагу заслуговують такі здобутки автора: систематизовано джерельний матеріал, що дозволяє реконструювати й охарактеризувати основні етапи становлення і розвитку наукового світогляду професора Б. К. Єнкена; на основі комплексного історико-наукового аналізу творчої спадщини професора Б. К. Єнкена висвітлено результативність його творчого доробку за основними напрямами наукової діяльності; розкрито особистий внесок ученого у становлення і розвиток вітчизняної агрономії та сільськогосподарської дослідної справи у контексті формування Національного генетичного банку рослин України; доповнено наукову біографію Б. К. Єнкена, зокрема, розкрито його здобутки як повітового агронома Петровської земської управи Саратовської губернії та одного з організаторів і керівників Харківської селекційної станції із залученням до наукового обігу маловідомих архівних матеріалів; охарактеризовано діяльність наукових установ у реалізації наукової спадщини Б. К. Єнкена.

Основні положення й результати дослідження І.Л.Сергєєвої, є апробованими на всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях. За матеріалами дисертаційної роботи опубліковано 10 одноосібних наукових праць, серед яких 5 статей у наукових фахових виданнях, із них 1 – у зарубіжному науковому виданні; 1 – у електронному виданні; 3 – публікації у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Наукові праці автора присвячені окремим положенням і цілком відповідають змісту дисертації.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність.

Дисертаційна робота складається зі вступу, аналізу джерельної бази та методологічних засад дослідження, викладення результатів власних досліджень, висновків, списку використаних джерел (275 позицій) та 18 додатків. Загальний обсяг дисертації – 229 сторінок, основний текст роботи викладений на 160 сторінках.

У вступі автором обґрунтовано актуальність теми дисертації, розкрито наукову новизну; визначено об'єкт, предмет, хронологічні межі та методи

дослідження; сформульовано мету й завдання; показано зв'язок роботи з науковими темами; розкрито практичне значення одержаних результатів; зазначено відомості про особистий внесок здобувача, структуру дисертаційної роботи й апробацію результатів дослідження.

У першому розділі **«Ступінь наукової розробки, джерельна база та методи дослідження»** проаналізовано історіографію, вивчено архівні документи за темою дисертації, обґрунтовано застосовані в процесі роботи методологічні принципи і методи.

У хронологічній послідовності авторкою розподілено залучені праці на три основні періоди: *1) дорадянський (1909-1917 рр.); 2) радянський (1918-1992 рр.); 3) пострадянський (1992-2017 рр.).*

Опрацювання І.Л.Сергєєвою літературних джерел із досліджуваної теми та проведений історіографічний аналіз свідчать про пробіли у відомих інформаційних джерелах з наукової біографії Б. К. Єнкена. Авторкою прослідковано, що існуючі дослідження несуть опосередковану інформацію, яка розкриває епізоди життя і творчої діяльності вченого та аспекти його наукової діяльності. З'ясовано, що до 1990-х рр. архівні матеріали про життя та творчу спадщину професора Б. К. Єнкена були практично недоступні для істориків і дослідників України.

Дисертанткою опрацьовано матеріали 9 фондів, 21 справу чотирьох архівних установ: ЦДАВО, м. Київ, РДІА (м. Санкт-Петербург, Росія), ДАВО, м. Вінниця, ДАХО, м. Харків. У ході дисертаційного дослідження автору вдалося налагодити співпрацю з науковцями-викладачами Ризького політехнічного університету (РПУ), які надали архівні матеріали стосовно студентських років Б. К. Єнкена (м. Рига, Латвія).

За допомогою загальнонаукових і спеціально-історичних методів дисертаційне дослідження вдалося викласти у послідовній та логічно завершеній формі. Використовуючи проблемно-хронологічний метод, здобувачка більш детально висвітлила бібліографію ученого. У роботі основну увагу приділено аналізу безпосередньої діяльності Б. К. Єнкена як ученого-селекціонера, агронома, педагога, одного із основоположників суспільної агрономії, організатора вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи.

Підібрана методологічна база дисертації дозволила проаналізувати і синтезувати зібраний матеріал, забезпечити його репрезентативність. Отже, комплексне застосування методів дослідження дозволило вирішити поставлені завдання і досягти мети дослідження.

У другому розділі **«Формування наукового світогляду Б. К. Єнкена»** розкрито еволюцію наукового світогляду вченого першої половини XX ст.

Ірина Леонідівна дослідила основні передумови формування індивідуальних рис та особливостей вченого, що ґрунтуються на питливому розумі, критичному ставленні до себе, самостійності і послідовності у науковому пошуку, доповнені такими потужними рисами характеру, як ініціативність і наполегливість, відіграли вагому роль у становленні

Б. К. Єнкена як провідного фахівця у багатьох галузях сільськогосподарського виробництва.

Встановлено, що на формування світогляду Б. К. Єнкена вплинуло навчання і знайомство з вченими Ризького політехнічного інституту (1893-1900 рр.), що відіграло величезну роль у розвитку науково-освітнього світогляду молодого фахівця і його усвідомленні потреб суспільної агрономії.

Дисертанткою прослідковано, що плідна робота вченого повітовим агрономом (1900-1907 рр.) сприяла впровадженню новітніх заходів з агрономії у Поволжі і створила підґрунтя для подальшої діяльності в Україні.

Проаналізувавши напрями діяльності Б. К. Єнкена і його творчий доробок у галузі сільськогосподарської науки початку XX ст. І.Л.Сергєєвій вдалося встановити, що вчений був на передових позиціях розвитку наукової теорії, став винахідником та експериментатором у впровадженні наукових досліджень. Зокрема: вперше Б. К. Єнкен запровадив новітні заходи з агрономії, це перехід від зернової до травопільної системи землеробства у Петровському, Вольському, Тамбовському, Аткарському повітах, а також по всій Саратовській губернії; зробив значний внесок в організацію і побудову сільськогосподарської дослідної справи, яскравим прикладом чого є участь у створенні Саратовської сільськогосподарської дослідної станції, а також виноградно-виноробного господарства (м. Анапа, Кубанський край, Росія); запровадив для місцевого населення консультації з питань вітчизняної агрономії, а саме: застосування сівозмін, системи удобрення, технології вирощування, технічного забезпечення; вперше розробив проект з організації елітного насіннєвого розсадника; розробив план організації насіннєвої справи на Кубані; запропонував проект держконтролю виробництва і торгівлі насіннєвим матеріалом; очолив виноградно-виноробне господарство, став автором і рецензентом популярних статей «Південно-Російської сільськогосподарської газети» з плодівництва і виноградарства.

Авторка з'ясувала, шо особливо значущою була ініціатива науковця щодо створення, розвитку, репрезентації та удосконалення діяльності дорадчого органу ХТСГ -- Комітету сільськогосподарського рослинництва. Робота якого полягала в облаштуванні дослідних станцій, ділянок із сортовипробування, дослідів з мінеральними добривами, інтродукцією для регіону рослин тощо; контрольно-насіннєвих господарств, лабораторій; наданні інформаційної допомоги, підтримки з організації виставок, конкурсів; проведенні нарад, бесід, лекцій із аграрної тематики, здійснення громадського контролю над виробництвом і збутом насіннєвого та посадкового матеріалу й ін.

Участь Б. К. Єнкена у 4-й Міжнародній генетичній конференції, яка відбулася у 1911 р. (м. Париж, Франція), стала підґрунтям для розгортання робіт з генетики та постановки селекційної роботи на наукову генетичну основу. Вчений постає спеціалістом-фахівцем не лише у галузі рослинництва, а й досвідченим практиком у тваринництві. Про це свідчать його роботи, направлені на вивчення проблем і покращення галузі

тваринництва, методом залучення у селекцію тваринництва місцевих порід, тобто генофонду.

У 1914 р. за ініціативою Б.К. Єнкена відбулася перша експедиція з дослідження Харківської губернії на предмет залучення місцевих сортів і форм польових культур, що мала фундаментальне значення для їхнього збереження та подальшої селекційної роботи.

Автором з'ясовано, що Б.К. Єнкен одним із перших звернув увагу на необхідність організації Курсів з підготовки інструкторів з дослідної справи. У 1919 р. він очолював курси, розробив їхній статут і програму, проводив практичні заняття до моменту свого від'їзду до Краснодару. Це була перша задокументована спроба підготовки фахівців із дослідної справи в Україні.

У третьому розділі **«Б.К. Єнкен як організатор сільськогосподарської дослідної справи в Україні»** автор висвітлює основні напрями роботи видатного вченого і розкриває подальший розвиток його наукової спадщини.

Дисертанткою розкрито науковий доробок Б. К. Єнкена на Харківській селекційній станції, який визначався такими напрямами: селекція, інтродукція та акліматизація, формування колекцій генетичних ресурсів рослин, ботаніко-екологічна характеристика сільськогосподарських рослин, контрольно-насіннєва справа, дослідження з фітопатології та ентомології, оцінка якості зерна зернових культур, зокрема борошномельні якості пшениці та пивоварні стосовно ячменю.

Автором обґрунтовано вагомий внесок Б.К.Єнкена у закладання основ вітчизняної селекції. У 1911 р. він був засновником наукової школи з культури соняшнику та ініціатором селекції жита та ячменю на Харківській селекційній станції. Результатом селекційної роботи стало виведення вченим перших вітчизняних сортів соняшнику Зеленка (Харківський 76) і Харківський 27-82 (районовані відповідно у 1927 і 1930 рр.); разом з О. Ф. Гельмером і А. В. Чернишовим – сорту озимого жита Немишлянське 953 (1923 р.); селекційне покращення сортів жита Пярнуське, Альпійське, Єлісейське, Заальське та ін.; низки селекційних ліній ячменю (Aestivum MB/72, Aestivum 065/72, Europeum MB/133, Medicum Werneri 0143/72 та 0149/72, Aestivum 0151/72, 0128/72 та 0169/72).

Сергєєвою І.Л. проаналізовано розвиток наукового доробку вченого. Встановлено, що одним з найбільш значущих напрямів, у закладці основ якого велику роль відіграв Б. К. Єнкен, є створення та ведення Національного банку генетичних ресурсів рослин. Саме Б. К. Єнкен, віддаючи належне мобілізації кращих сортів вітчизняної та зарубіжної селекції як вихідного матеріалу для селекційних програм, одним з перших вказав на небезпеку звуження генетичного різноманіття культурних і дикорослих рослин і на необхідність збереження їх генетичного різноманіття у спеціальних колекціях при селекційних установах.

У 1913 р. Б. К. Єнкеним було закладено підґрунтя для розвитку наукового напряму з оцінки якості зерна, яке одержало подальшого розвитку у лабораторії технології зерна, заснованій у 1933 р.

Важливим напрямом роботи Б. К. Єнкена на Харківській селекційній, пізніше дослідній станції була розробка методики польового досліду. Цей напрям був продовжений академіком Б. М. Рожественським, О. Ф. Глянцевим, В. Г. Вольфом, П. П. Літуном та їх співробітниками й послідовниками, забезпечивши Харківській школі фахівців з цієї галузі високу оцінку з точки зору достовірності одержаних результатів і надійності рекомендацій.

Сергєєвою І.Л. розкрито і узагальнено плідну наукову діяльність Б. К. Єнкена, під час перебування його на Кубані, яка охоплювала науково-організаційну, виробничо-практичну, а також науково-викладацьку діяльність у державних установах і навчальних закладах Краснодарського краю. Зокрема це викладання в Кубанському вищому педагогічному університеті, організація комітету з обстеження рослинного різноманіття Кубанського краю, громадська та популяризаційна діяльність. Він активно друкується у галузевих періодичних виданнях.

Також охарактеризовано результати роботи Б.К.Єнкена під час перебування його на посаді вченого секретаря Сільськогосподарського наукового комітету України і завідувача Ботанічної секції (1924-1930 рр.). Він сприяв вирішенню актуальних питань сільськогосподарської ботаніки, досліджував сільськогосподарські рослини, працював над заходами по боротьбі зі шкідниками та хворобами, проводив дослідження ґрунтів з точки зору їхньої пристосованості до вирощування сільськогосподарських рослин.

Учений брав активну участь у розгортанні видавничої діяльності і редагуванні таких періодичних видань, як журнали «Хлібороб», «Сільськогосподарське рослинництво півдня Росії», «Агрономічний журнал», «Південно-російська сільськогосподарська газета», «Торговий сільськогосподарський листок»; очолював редакційну комісію авторитетного на той час видання «Записки Маслівського сорто-насінного технікуму ім. К. А. Тимірязєва. У Всеукраїнському товаристві насінництва редагував видання ВТН «Атестат», «Відомості про господарства, що розмножують посівний матеріал для Всеукраїнського товариства насінництва», «Бібліографічний покажчик з питань насіннєвої справи».

Автором висвітлено викладацьку діяльність Б.К.Єнкена у Маслівському сорто-насіннєвому технікумі, де він зробив вагомий внесок в організацію науково-освітнього процесу з питань селекції і насінництва в Україні. Участь вченого у виробничо-практичній і науково-освітній роботі у Маслівському сорто-насіннєвому технікумі ім. К. А. Тимірязєва стала підґрунтям для становлення селекції на Миронівській дослідній станції. Працюючи у Маслівському технікумі, він підготував нові потужні кадри, серед яких майбутні визнані вчені-селекціонери Ф. Г. Кириченко, П. Х. Гаркавий, В. М. Ремесло та ін.

У четвертому розділі **«Творча спадщина Б.К. Єнкена»** розкрито науково-організаційну та широку рецензійну діяльність професора Б.К.Єнкена.

Авторка проаналізувала творчу спадщину Б.К. Єнкена, яка налічує понад 127 видань. З них значну частину присвячено популяризації наукових знань у середовищі аграріїв-виробників, що істотно вплинуло на підвищення рівня ведення усіх галузей сільського господарства.

Дисертантка визначила основні напрями творчих пошуків ученого: рослинництво, селекція та насінництво, вчення про генетичні ресурси рослин, комплекс дисциплін з якості сільськогосподарської продукції, зокрема хлібопекарських якостей пшениці та пивоварних властивостей ячменю, організація сільськогосподарської дослідної справи, суспільна агрономія, сільськогосподарська кооперація, історія аграрної науки та виробництва, сільськогосподарська бібліографія. Додатковими напрямами його наукових інтересів і діяльності є технічне забезпечення аграрного виробництва, плодівництво, виноградарство та виноробство, овочівництво, тваринництво, маркетинг.

Важливе значення у науково-організаційній, науково-виробничій, науково-педагогічній діяльності вченого мала участь у з'їздах, нарадах, зборах. Його доповіді і виступи мали програмний характер і потужний вплив на розвиток сільськогосподарської науки і практики, впровадження інновацій у сільськогосподарську дослідну справу, селекцію та насінництво.

Автором дисертаційного дослідження доведено, що доповіді Б. К. Єнкена про: 1) створення дослідних станцій, полів та окремих галузей; 2) питання практичної та наукової селекції на станціях; 3) створення мережі насіннєвих і контрольно-насіннєвих станцій для вивчення сільськогосподарських рослин; 4) створення спеціальних розсадників дикорослих і місцевих сортів сільськогосподарських рослин при селекційних і дослідних установах; 6) збереження цінних сільськогосподарських рослин у колекціях, у майбутньому – генбанках; 5) підготовку наукових кадрів не втратили актуальності до сьогодні. Їх головні висновки можуть бути затребувані в сучасній аграрній науці та практиці.

У популяризаційній діяльності Б. К. Єнкена значну роль відіграла участь в організації та проведенні виставок, ярмарок, конференцій. Важливим результатом зусиль ученого було відновлення роботи Київського контрактового ярмарку, який на сьогоднішній день виконує функцію демонстраційного і виставкового центру.

Проаналізувавши основний зміст дисертаційного дослідження варто відмітити, що робота виконана на достатньому науково-методичному рівні. Розділи дисертації логічно пов'язані між собою, що свідчить про глибокий комплексний підхід до розв'язання поставленої проблеми. Досить ретельно сформований додатковий матеріал. Загальні висновки в достатній мірі відображають зміст роботи.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації, зауваження та дискусійні положення.

Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації.

У цілому позитивно оцінюючи дисертаційну роботу І. Л. Сергєєвої, її актуальність, наукову новизну та практичне значення отриманих результатів,

вибір методологічних підходів, історіографічної та джерельної бази, варто зазначити, що вона містить деякі зауваження рекомендаційного характеру, а саме:

1. На с. 28 вказано, що: «*Дорадянський період* творчої діяльності і становлення Б. К. Єнкена як ученого датується 1909–1921 рр.», і тут же: «Вперше ім'я Бориса Карловича Єнкена зустрічається у 1908 р.». Фактично дорадянський період його творчої діяльності починається одразу після закінчення Ризької політехніки, з роботи повітовим агрономом у Саратовській губернії (1900 р.). А з 1908 р. (а не з 1909 р.) починається історіографія його діяльності.

2. У п. 1.2. «Джерельна база дослідження і методи дослідження» варто було б конкретизувати, яку кількість та які саме архівні документи авторкою вводяться вперше до наукового обігу, що значно посилило б наукову новизну дисертаційного дослідження.

3. П. 3.2. «Розвиток наукової спадщини вченого» доцільно подати у Розділі 4. «Творча спадщина Б. К. Єнкена».

4. Таблиці на с. 61-64 через великий об'єм бажано було б винести у додатки.

5. Наявні технічні огріхи та редакційні неточності, зокрема в дисертаційній роботі: статтей – статей (с. 25, в авторефераті с. 4), сприянням – сприяння (с. 32), у назві «Всесоюзний інститут ботаніки та нових культур» пропущено слово «прикладної» (с. 34), тричі в одному реченні використано слово «напрям» (с. 57), невірно розставлені розділові знаки (с. 21, 22) та ін.

Вищенаведені зауваження й побажання, не знижують загалом позитивної оцінки виконаної роботи.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність встановленим вимогам МОН України.

Дисертація Ірини Леонідівни Сергєєвої є самостійною, цілісною і завершеною науковою працею, виконаною на актуальну тему. Одержані в роботі науково обґрунтовані результати в сукупності забезпечують вирішення наукового завдання - дослідження діяльності професора Б. К. Єнкена, аналіз його наукової спадщини, особистого вкладу в становлення і розвиток сільськогосподарської науки та освіти в Україні (кінець XIX – перша половина XX ст.).

Виклад матеріалу в дисертаційній роботі послідовний і логічний. Висновки науково обґрунтовані.

За змістовим наповненням, структурою, новизною, важливістю і глибиною наукових розробок дисертаційна робота Ірини Леонідівни Сергєєвої «Професор Б. К. Єнкен (1873-1943) – вчений, педагог, організатор вітчизняної агрономії та сільськогосподарської дослідної справи першої половини XX століття» відповідає вимогам Департаменту атестації кадрів Міністерства освіти і науки, передбаченим пунктами 9, 11, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №567 (зі змінами, внесеними Кабінетом Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 року), а її авторка

заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 - історія науки й техніки.

Офіційний опонент:
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри
теорії і методики технологічної освіти
та комп'ютерної графіки
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди» О.М.Пильтяй

ПІДПИС
Засвідчую:
Нач. ВК